

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

A diákok beszéde és a kiejtési norma

Bevezetés

A 20. század filozófiai gondolkodásának paradigmaváltásához tartozik az az állítás – többek között a fizikus Niels Bohrnak tulajdonítják –, mely szerint a megfigyelő is része a megfigyelésnek. Ez azt jelenti, hogy az emberi szervezet közvetítő – mediátor – a világ bármely felfogásában vagy a valóság bármely érzékelésében. Természetesen igaz ez az állítás a beszéd szubjektív, eszközök nélkül végzett vizsgálatára, akkor is, ha az analízist végző személy törekszik a tárgyilagosságra és a következetességre. Mindnyájan más-más jelenségre vagyunk érzékenyek – némelyek az időtartamra, mások a beszéddallamra –, továbbá figyelmünk szelektív; de talán nem reménytelen egy több szempontú megfigyelést megtervezni és következetesen véghezvinni, nemcsak egyetlen esetben, hanem többször is, nagyobb időközökben.

Egy 1978 szeptemberében végzett felmérést megismételtem 1989 novemberében, 2000 februárjában, végül 2005 szeptemberében, azonos szövegen, azonos módszerrel; ennek a négy felmérésnek az eredményeit, valamint a megfigyeléseimből levonható következtetéseket szeretném közzétenni. Azt kívánom bizonyítani, hogy negyedszázad alatt megváltozott – s folyamatosan változik – a kiejtés, az is lehetséges, hogy a mélyben, nem egészen észrevétlenül nagyobb hangváltozások zajlanak.

A kiejtés vizsgálatával sokan foglalkoztak.¹ Érdekességgéppen megemlítem, hogy az első publikált beszédvizsgálatot 1891-ben Aradon végezték. Számos felmérés született a 20. század második felében, különösen az 1965-ös egri kiejtési konferenciát követően, majd a felsőfokú intézményekben a beszédművelés tantárgy bevezetése után, az 1970-es és 1980-as években. Egyúttal a szakirodalom is sokat foglalkozott a beszéddel, valamint számos beszédtechnikai tananyag született. A rendszerváltozás után mintha kevésbé volna előtérben a helyesejtés ügye, pedig a nem éppen kedvező tendenciák miatt ajánlatos volna a figyelem középpontjában tartani (Adamik 1979; Jászó 1994; Adamikné Jászó 2000).

Anyag és módszer

1978-ban 24, 1989-ben 18 tanítóképzős hallgató, majd 2000-ben 30 tanárképzős nem magyar szakos hallgató vett részt a felmérésben. 2005 szeptemberében 23 egyetemista beszédét elemeztem, 8 magyar szakosét, 15 idegen nyelv szakosét. Az első két felmérésben csak a beszédet vizsgáltam, a harmadik esetben olyan sok volt az olvasási hiba, hogy az olvasást is bevon- tam a vizsgálatba; ezt tettem most is. A diákoknak először a nevüket kellett

¹ A 20. század elején Sarbó Artúr orvosprofesszor végzett beszédfeleméréseket (Sarbó 1901; 1906: 198–203). Ez a statisztika 3,6% beszédhibást mutat ki. Érdekes feljegyzésre bukkantam a Néptanítók Lapja 1891. évi számában (489–499): egy névtelen szerző végzett felmérést Arad összes iskoláiban. 3153 tanuló között 247 hibás beszédűt talált, 7,84%-ot. A budai tanítóképző egykori igazgatója, Baló József a századfordulón indult évkönyvekben közli a gyakorlóiskola beszédhibás tanulóinak számát: az 1900/1901-es tanévben a 34 tanuló között 1 dadogót és 3 selypítőt talált, ez 8,82%; az 1901/1902-es tanévben 35 tanuló között 1 dadogót és 6 selypest, ez 20%; az 1902/1903-as tanévben 36 tanuló között 1 dadogót, ez 2,77%; az 1903/1904-es tanévben a 36 tanuló között nem volt beszédhibás; végül az 1904/1905-ös tanévben 35 tanuló között 1 selypes volt, ez 2,83% (Baló 1901–1905).

1953-ban Kanizsai Dezső a budapesti tanulók 1,54%-át találta súlyosan beszédhibásnak. 1963-ban a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola egy budapesti kerületben végzett felméréséből kitűnik, hogy a tanulók 15–20%-a beszédhibás. Az 1970/1971-es tanévben a fővárosi beiskolázott első osztályosok 4,6%-a volt beszédhibás. Gacsó Mária logopédus 1977-ben a XII. kerületben a beiskolázandó gyerekek között 17,2% beszédhibást talált (szóbeli közlés).

Hajdú Erzsébet azt írja (1978), hogy 5-7 éves korban 32–35% között mozgott a beszédhibás gyerekek aránya, 1975 őszén 22,5% beszédhibást talált az első osztályosok között (1976), ugyanakkor az óvodákban 46,4%-ot állapított meg. Régi tanítóképzős diákkörömben is végeztek felméréseket tanítványaim: Bagi Zsuzsanna egy szigetszentmiklósi iskola alsó tagozatában 15%-os, gyakorlóiskolánk napközi otthonában pedig 22,4%-os beszédhibás arányt állapított meg; Laczik Éva egy alsó tagozatot megvizsgálva 25% beszédhibást talált (szakdolgozatok).

A helyesejtés mérését Zsolnai József kísérte meg (1976). Kétféle megoldást ad: az egyik szerint egy időre olvasott szövegben megszámálták a hibázási lehetőségeket, majd ezt összevetették a tanulók hibáival; a másik szerint egy megadott terjedelmű szöveget olvastak a tanulók, s a kórképet tanulónként összegezték. Felmérésem a második megoldáshoz hasonlít, de az összegezést hibatípusonként s nem tanulónként végeztem el, mivel engem az összkép és a változási tendencia érdekelt.

megmondaniuk, majd néhány bemutatkozó mondatot tanulmányaikról, érdeklődési körükről. Ezután másfél perces szöveget – egyetlen hosszabb bekezdést – vettem magnetofonra, Sütő András esszéregénye *Jön az erdő!* című fejezetének elejét (Anyám könnyű álmot ígér. Kritérium, Kolozsvár, 1972). Mivel az olvasást is elemzem, közlöm a felmérés szövegét:

Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a betűvetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fölön. Még nem tudtam, mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok rohamot. De hogy leírtam a félelmetes szót: báró, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbavételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét. Más örökségre – semmilyen ingó és ingatlan vagyonra – nem számíthattam. Az ősök tankönyvbe foglalt testamentumaira sem. Mivel sáfárkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál, új szavakat eprésztem. Degenyegések, fazekas vándorszékelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzőt, ígét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá, s rohantam szívdobogva, mintha kancsót loptam volna: ia-fia, ia-fia! Anyám nevetett: pap lesz belőlem. Kérkedtem valósággal, mi mindennek tudom az elfelejtett – vagy soha meg sem tanult? – nevét.

Sütő András szövegéről 2000-ben azt írtam, hogy nem különösebben nehéz. Igaz, hogy minden alkalommal megbeszéltük, mégis most már azt mondom, hogy nagyon bonyolult szövegről van szó. Szómagyarázatokra szükség van (*palatábla, testamentum, ingó és ingatlan vagyon, degenyegések* 'kocsi-kenőcsösök', *székelyek, ia-fia*), még etimologizálásra is (*ia-fia*). Grammatikai összefüggéseket is tisztázni kell, pl. a *magaméihoz* mögött az 'én szavaimhoz, a magam szavaihoz, meglévő szavaimhoz' szerkezet húzódik meg. Az igeneves szerkezetek bizonytalan olvasása megértési problémát sejtet, ezeket is tisztázni kellett volna, mégpedig a hagyományos kérdésesztés mondat-elemzési eljárással, ti. ezzel lehet legjobban rávilágítani a tartalmi összefüggésekre (Adamik 1998)². A legnagyobb megértési problémát a szöveg hihetetlenül sok áttételt tartalmazó metaforikus jellege adja. A diákok a két utolsó felmérésen rákérdeztek az *új szavakat eprésztem* értelmére. Sütő stílusa

² Adamik Tamás A szöveg értelmezése című tanulmányában egy bonyolult latin mondatot elemez a generatív-strukturalista, a függőségi és a hagyományos magyar – kérdésesztés – mondatelemzési módszerrel, s arra a következtetésre jut, hogy csak a hagyományos módszerrel lehet a tartalmi összefüggéseket kideríteni.

metaforikus jellegével a költészethez áll közel, s a metaforálás egészen biztosan a székelyföldi nyelvi hagyományban is gyökeredzik. Sütő a középiskolában választható anyag, nem biztos, hogy foglalkoznak vele, tehát idegen lehet a tanulók számára. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a Kossuthszónokversenyeken a diákok kevés metaforát alkottak, kivételt a székelyföldiek képeztek, vö. Verbászi 2005. Tulajdonképpen felmérésem adta az ötletet ahhoz, hogy Sütő szövegén is tanítsam a metaforálást szöveggyűjteményemben, vö. Adamikné 2004). A fentieken kívül a szöveg megértéséhez szükséges egy anyagi-kultúrtörténeti-történelmi háttér is (*báró, palatábla, vándorszékelyek, kancsót loptam volna*). Lehetséges, hogy a szöveg 1978-ban nem tűnt nehéznek, de hogy a mai olvasottságú diáknak nehéz, az biztos.

Minden tanulóról kiállítottam egy diagnosztikai lapot, amelyen az alábbi rovatok szerepelnek: *artikulációs hibák (ill. beszédhibák): a hangképzés hibái, a beszédhangok hibái, a beszéd folyamat hibái (hadarás, dadogás, pattogás, lepegés); helyesejtési hibák (ill. ejtési hibák): a beszédhangok hibái, a hangok egymásra hatásából származó hibák (időtartam, hangkapcsolatok); a szupraszegmentumok hibái (hangsúly, hanglejtés, tempó, szünet, junktúra)*. A diagnosztikai lapra minden hibásan ejtett adatot felvezettem, majd az adatokat összesítettem. Ily módon arról kaptam képet, hogy egy bizonyos kiejtési hiba a tanulók hány százalékának a beszédében fordul elő. Természetesen, egy tanuló beszéde több szempontból is kifogásolható. Feltétlenül meg kell említenem, hogy a felmérés eredetileg beszédtechnikai óráim része volt: egyrészt saját beszédhallásomat akartam így fejleszteni, másrészt egy diagnózis segítségével jobban meg lehetett tervezni a terápiát – hogy Nagy Adorján kifejezéseit kölcsönözzem. A tanulók megkapták a diagnosztikai lapokat, s visszahallgathatták a felvételt: sokan ekkor észlelték hibáikat, hiszen belső hallásuk, perцепciós bázisuk saját beszédüknek megfelelően működik. Megjegyzem, ilyen módszert jó légkörben lehet alkalmazni, s ezt mindig sikerült megteremteni.

A mérés tehát spontán szövegből, felolvasásból és utólagos vizsgálatból állt (a beszédhibás tanítójelölteket a logopédus is megvizsgálta, logopédiai kezelésre a tanárképző főiskolai képzésben is van lehetőség; a tanítóképzős csoportban egy súlyos laterális szigmatizmusban szenvedő tanuló volt, a tanárképzős csoportban pedig egy súlyosan dadogó).

A 2005. évi felvétel után az összbenyomás a következő volt. Most is alig volt olyan hallgató, aki érthetően mondta volna be a nevét, a szalagon a legtöbb vezetéknév nem lehet érteni, a keresztnévet inkább. Feltűnő volt a gyors tempó, a monotónia, bár a legtöbben jól tagolták a szöveget. A mondatvég dallamának a felkapása, az ún. kunkorítás most nem volt jellemző. Az olvasáson viszont érezhető volt a rutin hiánya. Az egyik hallgató beszédében hallható volt némi regionális – dunántúli – jelleg (*indittok*), természe-

tesen, ez a változat nem hiba (kár, hogy a hallgatók nem őrzik meg kiejtésükben a tájnyelvi ízeket). Egy kétnyelvű diák beszédében az orosz intonáció nyomai voltak felfedezhetők.

Kísérleti eredmények

A táblázatban a csillag az enyhébb eseteket jelenti.

Hibatípus	1978	1989	2000	2005
Artikulációs hibák				
[S] hangok				
lateralis	4,1 %	–	–	–
interdentalis	4,1 %	5,5 %	3,3 %	–
stridens	4,1 %	–	–	–
stridens*	37,5 %	72,2 %	56,6 %	17,3 %
[s] hangok				
lateralis	4,1 %	–	–	–
interdentalis	4,1 %	5,5 %	–	–
addentalis	–	–	3,3 %	–
interdentalis*	4,1 %	–	–	–
stridens*	–	–	56,6 %	4,3 %
[r] hangok				
uvularis	4,1 %	–	3,3 %	–
renyhe képzés*	33,3 %	61,1 %	43,3 %	21,7 %
Dadogás	–	–	3,3 %	–
Hadarás	12,5 %	–	–	–
hadarás*	–	–	–	13,0 %
Leppegés	8,3 %	–	3,3 %	–
Pattogás	–	–	10,0 %	–
Helyesejtési hibák				
nazális magánhangzók	12,2 %	33,3 %	6,6 %	26,0 %
[ ] (illabialis)	8,3 %	16,6 %	3,3 %	8,0 %
[ɛ] (labializált)	12,5 %	5,5 %	16,0 %	4,3 %
[o] (zártabb)	8,3 %	–	–	–
[a:] (zártabb)	12,5 %	–	–	–
[kʰ] (aspirált)	4,1 %	–	–	4,3 %
A beszédhangok egymásra hatásából származó hibák				
magánhangzó-kivetés	29,3 %	5,0 %	–	13,0 %
mássalhangzó-kivetés	4,1 %	5,0 %	–	–
magánhangzó-rövidítés				
az [a:], [e:] is rövid	12,5 %	72,2 %	33,3 %	21,7 %
erős	37,5 %	–	46,6 %	43,4 %
enyhe	54,1 %	27,7 %	20,0 %	26,0 %
mássalhangzó-rövidítés	41,6 %	11,1 %	–	8,0 %
mássalhangzó-nyújtás	50,0 %	33,3 %	–	–

A szupraszegmentumok hibái				
nincs mondathangsúly	16,6 %	5,5 %	40,0 %	–
nincs szólamhangsúly	33,3 %	5,5 %	16,6 %	
túlhangsúlyozás	12,5 %	–	–	4,3%
névutó, kötőszó hangsúlyozása	4,1 %	–	3,3 %	–
szóösszetétel rossz hangsúlya	8,3 %	16,6 %	23,3 %	4,3%
a mondatvég lebegtetése	25,0 %	27,7 %	3,3 %	8,0 %
a mondatvég felemelése	20,8 %	5,5 %	10,0 %	17,3 %
a mondatvég erős leejtése	8,3 %	5,5 %	10,0 %	--
a tagolás hiánya	8,3 %	5,5 %	10,0 %	4,3 %
a kiegészítendő kérdés dallama	4,1 %	22,2 %	3,3 %	4,3 %
beékelésnél nincs szünet	16,6 %	55,5 %	23,3 %	–
túl gyors tempó	33,3 %	27,7 %	40,0 %	13,0 %
gyors tempó*	–	–	–	26,0 %
magasabb hangfekvés	12,5 %	–	86,6 %	17,3 %

Egy megjegyzést szükséges tenni a táblázat kategóriáihoz. A logopédiai szakirodalom nem különbözteti meg a helyesejtési hibákat a beszédhibáktól; az enyhébb jelenségeket is beszédhibáknak számítják. Innen adódik az a nagy különbség, ami a beszédhibások százalékarányát illeti a logopédiai és a beszédművelő tanulmányokban. A beszédhibások 30-40%-os arányában benne lehetnek azok az enyhébb esetek is, melyeket mi kiejtési hibáknak minősítünk. Tanulságos ebből a szempontból Kanizsai Dezső adata (Vértes O. 1956): a budapesti tanulók 1,54%-át találta súlyosan beszédhibásnak, elkülönítette tehát a könnyebben javítható, enyhébb eseteket. (Kanizsai Dezsőnek az volt a híre, hogy az arc formájából tökéletesen meg tudta állapítani a beszédhibát, anélkül, hogy a páciens kinyitotta volna a száját – Vértes O. András közlése.) Kanizsai Dezső adata is indokolja, hogy ajánlatos az enyhébb eseteket elkülöníteni, és kiejtési hibának vagy ejtészhibának minősíteni. A beszédművelő tanárok különbséget tesznek a beszédhibák és a kiejtési hibák között. Kiejtési hibának a normától való kisebb fokú eltéréseket nevezzük (Vértes O. 1956)³, az olyan modorosságokat, mint az [a] illabiális ejtése vagy az [ɛ] labializált ejtése (régábban tréfásan Böbe baba-beszédnek hívták); az enyhe fokú, könnyen javítható susogás és sziszegés, a renyhe [r] is ejtészhiba, modorosság vagy a zárt szájú beszéd következménye. A táblázatban csillaggal jelölt enyhébb esetek kiejtési vagy helyesejtési hibák. Az ideai felmérésben nem volt beszédhibás tanuló, helyesejtési hibát is kevesebbet észleltem.

³ A magyar nyelv könyve hangtani fejezetében különbséget tettem a beszédhibák és a kiejtési hibák között, s megkíséreltem a kiejtési hibák csoportosítását és leírását (A. Jászó 2004).

Legalább ötféle változás állapítható meg: 1. terjed a renyhe képzésű, egypördületű [r], 2. terjed az orrhangzós beszéd, 3. általános tendencia a hosszú magánhangzók rövidülése és 4. a gyorsuló beszédtempó. 5. Ezekhez fel lehet venni ötödikként egy mássalhangzó-változást, melyet hangeltolódásnak nevezek, azt hiszem, joggal. Nézzük meg ezeket sorjában.

1. Feltűnő volt a renyhe, egypördületű [r], a tanulók csaknem negyede beszélt lazán. Kassai Ilona Fonetikájában mérései alapján az egypördületű [r]-t már általánosnak tartja. Talán ezt még korai kijelenteni, én nem észleltem minden tanuló beszédében, csak egynegyedükében. Korai lenne „eltemetni” az erőteljes [r]-t, már csak azért is, mert hátha még meg lehet menteni. Emlékezzünk arra, hogy Kodály a magyar kiejtés sarokkövének tartotta, mivel erőteljességétől függ az egész beszéd erőteljessége.

2. A másik feltűnő jelenség az orrhangzós beszéd viszonylag magas aránya volt (26%), oka lehet a renyhe artikuláció – nem működik rugalmasan a lágy szájpadlás és vele együtt az uvula –, ám oka lehet a médiasztárok orrhangzós beszédének az utánzása: azt hiszik, ez a szép, s a média nagy tekintélye alapján elfogadják. Sajnos, több bemondó beszéde orrhangzós (egykükről azt írta mostanában a Mikro műsorajánló, hogy szép az orgánuma). Tanítványaim nemegyszer meg is fogalmazták, hogy a magyar artikulációs bázis jellemzője a magánhangzók nazális ejtése. Nehezen lehetett őket meggyőzni az ellenkezőjéről, mert környezetükben többnyire a nazálist ejtést hallhatták.

3. Most is a legfeltűnőbb kiejtési hiba a magánhangzók röviden ejtése (Gósy 1997), 2000-ben azt állapítottam meg, hogy az arányok eltolódtak a 20 évvel azelőtti állapothoz képest: másfélszeresére nőtt a mindent röviden ejtők száma, s háromszorosára azoknak a száma, akik az [a:] és az [e:] magánhangzókat is röviden ejtik. A 2005. évi adatok megerősítik ezt a tendenciát, az enyhén röviden ejtők száma nőtt. Az [a:] és az [e:] röviden ejtése pattogó beszédet eredményez, ezek az esetek a táblázatban a magánhangzó-rövidítésnél szerepelnek. A pattogó beszéd további kritériuma a minden szót hangsúlyozás, s ez valóban kellemetlen, pergő beszédet eredményez. Ilyen szélsőséget csak 2000-ben tapasztaltam – ez az adat szerepel a pattogás rovatban –, most nem észleltem pattogó beszédet. Az enyhén röviden ejtők egyrészt nem minden szóban rövidítenek, másrészt általában a felső nyelválású hosszú magánhangzókat ejtik röviden, harmadrészt a toldalékos, tehát hosszabb szóalakban lévőköt. A mindent röviden ejtők a középzárt magánhangzókat is rövidítik, tulajdonképpen nincsen beszédükben szóvégi hosszú magánhangzó.

4. A beszédtempó gyorsnak mondható, bár a legutóbbi adatok nem tükröznek feltűnően gyors beszédet. Két esetben a nagyon gyors tempó az [a:] és az [e:] röviden ejtésével járt együtt. A legutóbbi felmérésben egyetemisták

vettek részt, törekedtek a jó hangsúlyozásra, a szünettartásra, ez nyilvánvalóan hatott a beszédtempóra, nem volt túlságosan gyors; a szóhatár eltolódását is csak egy esetben észleltem (*a zelemi*). Spontán beszédük viszont a szokásos, az érthetlenségig menő hadarás volt.

5. Az 1989-es felmérés után óvatosan állapítottam meg, hogy talán új jelenség a [b] spiratizálódása veláris magánhangzók között: *szívdoßogva*. A [v] helyett is gyakran a bilabiális spiránst lehetett hallani: *szaßakat, hajolßa, mißel*. A 2000. évi felmérésben mindegyik hallgató beszédében érzékelhető volt a bilabiális spiráns. A legutóbbi felmérés igazolta ezt a megfigyelést, az előbbi adatokhoz hozzájárult a *táßoli*. Több esetben nazalitással párosult a spirantizált ejtés. A régebbi és a legutóbbi felmérésekben a *degenyegesekben* zöngés mediopalatális spiráns [ɣ] hallatszott a [g] helyett, a beszélőknek mintegy fele ejtette így a szót. A legutóbbi felmérésben a *magaméihoz* [g]-je is mediopalatális spiránsnak, [ɣ]-nek hallatszott. Sokszor hallani ezt a hangot az *igen* módosítószóban. Elképzelhető, hogy elkezdődött egy második hangeltolódás. A jelenség megvan némely nyelvjárásban, de ez esetben nem nyelvjárási ejtésről van szó. Esetleg társadalmi réteghez vagy korosztályhoz lehet kötni ezt a jelenséget; érdemes volna szociolingvisztikai módszerekkel megvizsgálni.

A fiatalokra jellemző lökésszerű beszédet egyetlen lány produkálta a 2005-ös felmérésben. A Ferenczy Géza által leírt nyekergést viszont több esetben hallottam (17,3%), állítólag elsősorban értelmiségi nőkre jellemző.

Az olvasásról is szükséges néhány szót ejteni, bár a mostani felmérésben az egyetemisták általában értelmezve, helyesen olvastak.

1978-ban mindenki jól olvasott, 1989-ben már sok olvasási hibát vettem észre, de még nem volt feltűnő a rossz olvasás, nem is írtam róla. 2000-ben az olvasás tragikusnak volt mondható, az akkori hibákat most nem közlöm (Adamikné 2000). Akkor mindössze két hallgató olvasott hibátlanul, négyen-öten apró tévesztésekkel, melyek mindig előfordulnak. A többség azonban sokat hibázott, három főiskolás olvasása pedig alsó tagozatos szinten volt, azaz szavanként olvastak, mint a funkcionális analfabéták. Az is árulkodó tény volt, hogy olvasáskor sokan megemelték a hangjukat, a természetesnél sokkal magasabb hangfekvésre váltottak, mint a régi elemi iskolások vagy a keveset olvasó öregek. A 2005. évi, mostani felmérésben is volt egy szavanként olvasó egyetemista, sokat hibázott a tanulók 26%-a, keveset a 30,4%, emeltebb hangfekvésben csak 17,3% olvasott. Jó hangsúlyozásuk, szünettartásuk azt bizonyította, hogy értették a szöveget, felolvasásuk azonban rutintalanságot tükrözött.

A bizonytalan olvasást jellemzik a félreolvasások, az újrakezdések, a betoldások, a hezitálások, a mást olvasások.

A félreolvasások a szöveg meg nem értéséből fakadnak: *mit kezdjek, mint mindennek*.

Az újrakezdések néhányuk olvasásában fordultak elő: *so-soha, ha-hamarább, sza-szavaim, esz-eszméltető, testa-testamentumaira, testama-testamentumaira, tastamu-testamentumaira, testamen-testamentumaira, csaptának-csapatának, sáf-sáfarkodtam, szívdo-szívdobogva, ús-ősök, illúziájá-illúzióját*. Újrakezdés *metatézissal*: *gama-magaméihoz*. Egyberántott szó megismétlése: *szakat-szavakat*. Ismétlés anticipációval: *ikar ígét ikerszót*.

Érdekes az igenevek olvasásakor tapasztalható hezitációs szünet: *tankönyvbe* *foglalt testamentumaira* (kétszer is előfordult), *szekere körül* *ólálkodva*, az igenév képzőjének leválasztása: *szívdobog* *va*. Másutt is előfordult: *egyes* *csap-csapatának, dugdostam* *a nyelvem alá, szeke-re* *körül*.

Az utolsó mondatban csaknem mindenki mást olvasott: *meg nem tanult nevét*. Egy nehéz mondat egy esetben teljesen félresikerült: *degenyesek, fazekasok* (itt két szót kihagyott a felolvasó). Előfordult a *vele* (<*velük*), *mögött* (<*mögé*), *betű* (*betűk*). Mindenképpen meg nem értésről tanúskodik a *szemléltető* az *eszméltető* helyett. Mást olvasás az *ősök tankönyvébe*. Egy esetben fordul elő a *hamarabb* a *hamarább* helyett, a *s merre s mi végett, ingó vagy ingatlan*.

Az utolsó mondat felolvasása nehéz, a beékelt mondatot kérdő intonációval kell olvasni, ezt egyetlen diák oldotta meg.

Következtetések

1. Elméleti szempontból fontosnak tartom a beszédhibák és az ejtészhibák (kiejtési hibák) elkülönítését. Vértés O. András a következő meghatározást adta: A beszédhiba nagyobb fokú eltérés, az ejtészhiba kisebb fokú eltérés a kiejtési normától. A kiejtési norma nincsen rögzítve, de van róla elképzelésünk a magyar artikulációs bázis jellemzői alapján. Ha megadjuk a kiejtési hibákat – vagyis azokat az eseteket, melyek semmiképpen sem normatívak –, közelebb jutunk a kiejtési norma körülírásához. A kiejtési hibák osztályozását és leírását elvégeztem A magyar nyelv könyve hangtani fejezetében, felmérésemnek ez az elméleti alapja.

Nem tartom indokoltnak az enyhe, könnyen javítható eseteket beszédhibának minősíteni. Sok esetben nincs is sem organikus, sem motorikus ok, hanem modorosság, többnyire rossz médiaminta követése. A zárt szájú, renyhe hangképzés motorikus ok, de odafigyeléssel könnyen javítható volna.

2. Változott-e húsz év alatt a főiskolások kiejtése? A feltett kérdésre igennel válaszolhatunk. Gyorsabb a beszéd, rövidek a magánhangzók, néme-

lyek beszédéből eltűnt a hosszú-rövid oppozíció, terjed az orrhangzós beszéd, joggal aggódhatunk a pregnáns [r] eltűnése miatt, s egészen biztosan megfigyelhető egy enyhe hangeltolódás. Természetesen, felméréseim nem reprezentatívak, nem nyugszanak nagy korpuszon, de mivel hosszú időt foglaltak át, azonos szövegen, azonos módszerrel készültek, jelzésértékűek.

A magyar szakos és az idegen nyelv szakos egyetemistákról sokkal jobb kép alakult ki, mint a nem magyar szakos tanárjelöltek beszédéről, a 2000. évi felmérés erős figyelmeztetés volt. Jó volna a középiskolában többet foglalkozni a beszéddel, a felolvasással. A nem magyar szakos tanárjelölteknek pedig kötelezővé tennék egy beszédművelés-felolvasás kurzust, nem a retorika helyett, hanem mellette.

3. 1986-ban egy amerikai campus közepén egy nagy épületen a következő feliratot láttam: „remedial reading”, azaz javító olvasás. Ide utalták azokat az egyetemistákat, akik nem tudtak olvasni. Remélem, nekünk nem kell ilyen intézményt létesítenünk, de hogy a diákok beszédével és olvasásával törődnünk kell, az biztos. Tanítványaink rutintalan olvasása aggasztó, már csak azért is, mert követendő példák lesznek, továbbá azért is, mert az irodalmat sok szép felolvasással lehet megkedveltetni, s a tanárjelöltek többsége nem szeret felolvasni.

Az olvasástanítás módszerét az 1978-as tanterv meg nem bocsátható módon szétzüllesztette, rossz irányba terelte: a szóképes olvasás technikájához tartozó találgatás miatt nem olvassák helyesen a szövegeket, emiatt sok a félreolvasás; s a szóképes olvasással együtt járó néma olvasás miatt kiment a divatból a felolvasás, tanáré, tanítványé egyaránt. Egy emberöltő kellett ahhoz, hogy végre megértsék az okokat, ez most talán megtörténik; s egy másik emberöltő fog rámenni a javításra. Sajnos, a tanterv körül zajló események nem megnyugtatóak.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna: Változott-e húsz év alatt a főiskolások kiejtése és olvasása? In: *Beszéd kutatás 2000*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 2000, 124–131.
- Adamikné Jászó Anna: *33 téma a szövegértő olvasás fejlesztésére*. Holnap Kiadó, 2004.
- Adamik Tamás: A szöveg értelmezése. In: Havas László szerk. *Bevezetés az ókortudományba I.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1998, 37–65.
- Adamik Tamásné – Cs. Nagy Lajos: Tanítóképzős hallgatók kiejtésének vizsgálata. *A Budapesti Tanítóképző Főiskola Kiadványai 4.* Tudományos Közlemények I. 1979, 80–90.
- Baló József felmérései. In: *A Budapesti Állami Elemi Tanítóképzőintézet Értesítője* 1900–1901: 100; 1901–1902: 94; 1902–1903: 111; 1903–1904: 89; 1904–1905: 44
- Ferenczy Géza: Egy terjedő kiejtési hiba: a „nyekergés”. *Nyr.* 86: 17–24

- Gósy Mária: Semleges magánhangzók a magyar beszédben. *Nyr.* 121: 1997, 9–19.
- Hajdú Erzsébet: Logopédiai ismeretterjesztés Orosházán. *Tanító* 1978. 11: 5–8
- Jászó Anna: A kiejtési norma érvényesülése főiskolai hallgatók beszédében. In: *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Szerk.: Kemény Gábor – Kardos Tamás. MTA Nyelvtudományi Intézet. 1994, 169–176.
- A. Jászó Anna szerk.: *A magyar nyelv könyve*. Hetedik, átdolgozott és bővített kiadás. Trezor Kiadó, 2004 (első: 1991)
- Kassai Ilona: *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- Nagy Adorján: „Diagnózis” és „terápia” a magyar kiejtés dolgában. *Nyr.* 79 (1955): 282–288.
- Sarbó Artúr: A hibás beszédű tanulók statisztikája Magyarországon. *Orvosi Hetilap* 45 (1901): 330–332, 347–349.
- Sarbó Artúr: A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra. Athenaeum, Bp., 1906.
- Verbászi Judit: Szóképek a versenybeszédekben. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra szerk. *A szóképek és a szóközi beszéd*. Trezor Kiadó, 2005, 89–106.
- Vértess O. András: A beszédhibákról. *Nyr.* 80. 1956, 343–354.
- Zsolnai József: *Anyanyelvtanítási kísérlet a kommunikáció-kutatás eredményei alapján* (1971–1975). Kaposvár, 1976.